

Гулям У. Х.,

*аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі імплементації практики Європейського суду з прав людини в діяльності українських судів. Європейський суд з прав людини неодноразово називав себе «захисником Конвенції» (guardian of the Convention), однак виявлення порушень не є для нього самоціллю. Головною його метою, відповідно до статті 19 ЄКПЛ, є «забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань», тобто допомога державам в практичній реалізації Конвенції. Вирішуючи конфліктні ситуації, Суд перевіряє стан дотримання прав людини і надає державам цінні вказівки щодо його покращення. Оскільки сама конвенційна система постійно розвивається, її впровадження в законодавстві держави неможна сприймати як одномоментний імплементаційний акт. Аби Конвенція була ефективною, необхідна постійна робота всього державного апарату з повсякденного забезпечення прав людини у відповідності до вимог часу і поточних можливостей. Це неможливо без урахування практики Суду на національному рівні.

Одним з основних напрямків застосування та імплементації рішень Європейського суду з прав людини є діяльність національних судів. В статті наголошується, що українські суди докладають помітних зусиль з застосування практики ЄСПЛ та приведення своєї практики у відповідність з рішеннями ЄСПЛ. Цей процес розвивається завдяки керівним вказівкам вищих судів України, втілених в постановках пленумів, роз'яснювальних листах та інших документах. Посилання на рішення ЄСПЛ стали нормою в українських судових рішеннях.

Водночас, в статті констатується, що застосування практики Європейського суду з прав людини українськими судами лишається значною мірою формальним, що стає на заваді повноцінній імплементації Європейської конвенції з прав людини та рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Грубих помилок у користуванні рішеннями Страсбурзького суду припускається навіть Верховний Суд України, що призводить до появи нових справ і нових рішень ЄСПЛ проти України. Ці недоліки зумовлюються недостатньою якістю застосування рішень ЄСПЛ, нездатністю судів виділити ratio decidendi рішень ЄСПЛ, а також відсутністю офіційних перекладів більшості рішень ЄСПЛ. В статті робиться висновок про достатність усвідомлення українськими судами цінності практики ЄСПЛ та про необхідність активніших зусиль з правильного застосування практики ЄСПЛ українськими судами.

Ключові слова: імплементація, Європейська конвенція з прав людини, ЄСПЛ, судочинство, судові рішення.

Постановка проблеми. Після набрання чинності Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», практика ЄСПЛ набула статусу джерела права для українських судів, що було пізніше відображено також в процесуальних кодексах. Водночас,

в процесі застосування українськими судами практики ЄСПЛ залишається ряд невирішених питань. Так, Закон прямо не визначає порядку застосування рішень ЄСПЛ, що були ухвалені у справах, де відповідачем виступала не Україна. З іншого боку, закон також не забороняє використовувати посилання на рішення ЄСПЛ, прийняті у справах проти інших країн. Окрім питання визначення чітких процедур застосування практики ЄСПЛ у національній правовій системі, слід зазначити, що гармонізація норм національного права та положень Конвенції, щоб привести до спільного знаменника все розмаїття рішень ЄСПЛ щодо всіх країн лишається складною.

Мета статті полягає у виявленні проблемних аспектів імплементації судових рішень Європейського суду з прав людини в практиці українських судів через дослідження порядку і особливостей застосування ними практики ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Імплементації практики ЄСПЛ в Україні присвячено чимало досліджень українських авторів, серед яких необхідно виділити таких як А. Ю. Бадида, О. В. Буткевич, О. К. Вишняков, О. Н. Гаврилюк, Н. А. Галабурда, К. Ю. Голуб, В. А. Завгородній, В. В. Лемак, В. П. Пташинська, Н. І. Севостьянова, В. Є. Селезньов. Роботи О. П. Машевської, П. В. Пушкара, Г. О. Христової та С. В. Шевчука присвячені безпосередньо проблематиці імплементації рішень ЄСПЛ в практиці українських судів. Однак, ці роботи виконані з позицій практикуючих фахівців. Проблема, що розглядається, лишається недостатньо дослідженою в українській юридичній науці.

Вклад основного матеріалу. Практика Європейського суду з прав людини набуває все більшого визнання в діяльності українських судів. Водночас, практика показує, що почасти українські суди обмежуються доволі формальним цитуванням, чи навіть простим перерахуванням посилань на прецеденти ЄСПЛ в своїх рішеннях, без їхнього аналізу та співставлення з обставинами конкретної справи, що свідчить про абстрактне та неефективне застосування рішень ЄСПЛ. Таке відірване від реальності цитування створює ілюзію авторитетності без надання реального авторитету рішенням [1, с. 5]. Це становить суб'єктивну проблему застосування практики ЄСПЛ в Україні. Так, М. В. Буроменський та О. В. Сердюк в підготовленому ними для Інституту прикладних гуманітарних досліджень Аналітичному звіті за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини відзначають низку типових помилок та порушень застосування практики ЄСПЛ, таких як:

- вибірковість практики ЄСПЛ;
- посилання на загальні принципи та тлумачення, ігнорування обставин конкретної справи;

– плутанина та нечітке розуміння правової позиції ЄСПЛ, зокрема нездатність чітко розмежувати *ratio decidendi* та *obiter dictum* рішення;

– виправдання «надмірного формалізму» з посиланням на тлумачення ЄСПЛ;

– осилання на загальні положення та тлумачення ЄСПЛ замість аналізу фактів справи;

– вихід за межі правової позиції ЄСПЛ через концентрацію на помилках або несуттєвих обставинах в тлумаченні рішення;

– застосування рішення ЄСПЛ за аналогією;

– суперечність між дійсними позиціями ЄСПЛ та рішенням, що ухвалюється нібито на їх підставі [2].

Аналізуючи дану проблематику, Л. М. Москвич відзначає, що джерелом права для українських судів повинні бути не самі рішення ЄСПЛ, а лише їхні частини, що виражені в *ratio decidendi*, тобто опис причин рішення. Однак, українські суди в практиці нерідко нездатні відділити *ratio decidendi* від *obiter dictum* (також сказаного). Саме неспроможність українських суддів виділити серед численних рішень Суду ті, що мають відношення до його прецедентної практики та містять *ratio decidendi*, які концентрують доктринальні підходи Суду до тлумачення прав і свобод Конвенції, є однією з ключових причин неправильного застосування практики ЄСПЛ судами на національному рівні [3, с. 33].

Інша причина, як уявляється, полягає в особливостях тлумачення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у вітчизняній судовій практиці, що часто ґрунтуються на конкретній ситуації. Це проявляється у «підпорядкуванні» принципу динамічного тлумачення, у максимально детермінованому тлумаченні конкретних історичних обставин при реалізації відповідних норм [4, с. 364].

В Україні створено достатню правову базу для належного застосування практики Європейського суду з прав людини та тлумачення положень про права людини з урахуванням стандартів і підходів, вироблених на національному рівні. Водночас така законодавча динаміка поки що не має очікуваного правового та соціального ефекту. Хоча практика Суду все частіше застосовується судами, таке застосування почасти має формальний характер. У більшості випадків судді демонструють нерозуміння системності правових позицій Суду щодо конкретних прав людини, нездатність відрізнити їх від інших положень текстів рішень ЄСПЛ, а також належне знання принципів і доктринальних підходів, що лежить в основі юриспруденції Суду. В цьому сенсі І. Ю. Кретова висловлює думку, що «неоднозначність» законодавчого регулювання сьогодні практично усунена. Однак слід визнати, що відсутність «певних інструкцій» щодо застосування прецедентного права Суду в контексті недостатньо розвиненої правової традиції прецедентного права дійсно ускладнює його практичний вплив на національний правопорядок [5, с. 17].

Ця вада української судової практики означає більше, ніж ймовірність помилки в конкретній справі. Вона впливає на ефективність всього конвенційного механізму та в ширшому сенсі на так званий європейський консенсус. Роль судів та інших органів в процесі імплементації Конвенції залежить від національної правової бази, тобто від правового статусу і, як наслідок, ролі Конвенції в національному праві, а також від можливостей, які надає національне право для застосування міжнародних стандартів прав людини при здійсненні правосуддя. Конвенція зали-

шає державам повну свободу дій щодо засобів імплементації її положень, оскільки в міжнародному праві держави несуть відповідальність за кінцевий результат імплементації – захист прав людини та ефективність їх захисту [6, с. 20]. Водночас, з певних значущих питань тлумачення змісту певних прав і свобод людини національними судами може мати значення для самого Європейського суду, який визначає на підставі таких тлумачень бачення проблемних моментів європейськими державами, урядами та суспільствами, і через це змінює власні тлумачення. Це і є європейський консенсус, що С. Б. Каравацька визначає як концепцію «яка використовується Судом, і впливає з еволюційного характеру тлумачення Європейської конвенції про права людини. Як неодноразово заявлялося ЄСПЛ, Конвенція є «живим» інструментом для держав-членів, в яких вона застосовується. Щоб краще зрозуміти його, важливо з'ясувати, як принцип консенсусу використовується при інтерпретації Конвенції. Суд використовує цей принцип як для аргументації широкого діапазону розсуду, наданого державам-членам за відсутності консенсусу, (що призводить до стагнації розвитку прецедентного права), так і для нав'язування нових стандартів, коли в більшості країн-членів є чітка тенденція динамічної інтерпретації Конвенції. Метод консенсусу, безумовно, є виявом еволюційного підходу у роботі Суду, що особливо важливо для держав-членів, які мають аналогічні проблеми, хоча й обмежує сферу вільного розсуду держави» [7, с. 217].

В ситуаціях відсутності європейського консенсусу в складних питаннях, таких як, наприклад, евтаназія, право на аборт, обмеження свободи релігії та інші, щодо яких думки в демократичному суспільстві можуть суттєво розрізнятися, держави мають широкую свободу розсуду з регулювання цих сфер. Тож в таких значущих для суспільства питаннях, механічне перенесення позицій ЄСПЛ щодо одних країн на інші країни неможливе, оскільки правове регулювання питання в цій країні може суттєво відрізнятися від того, що прийнято в країні, відносно якої ухвалене рішення. Водночас, винесення національними судами рішень з огляду виключно на практику ЄСПЛ, без урахування поглядів на питання, щодо якого відсутній європейський консенсус, в демократичному суспільстві конкретної країни, може призводити до викривлення самого поняття консенсусу. Відповідно, і ЄСПЛ може отримати невірне розуміння того як держава бачить те чи інше питання. Разом, це може викликати незадоволення суспільств і підірвати довіру до конвенційної системи.

Таким чином, ефективна імплементація прецедентного права ЄСПЛ, особливо правової позиції Суду щодо змісту прав і свобод, гарантованих Конвенцією, може бути досягнута лише в тому випадку, якщо посадові особи, чиновники та судді держави будуть відповідним чином підготовлені та будуть постійно обізнані з доводами Суду у справах. Проте у вітчизняному правовому полі відсутня навіть інформація про стан забезпечення судів та адвокатів офіційними перекладами судових рішень ЄСПЛ, не кажучи вже про відповідні коментарі до них [8]. Це головна причина неефективності та непослідовності застосування українськими судами практики Європейського суду з прав людини та її тлумачення на власний розсуд.

Для ілюстрації вищесказаного розглянемо досить типову ситуацію, що склалася у застосуванні та тлумаченні однієї з фундаментальних європейських цінностей – права на власність, тобто «права на мирне володіння своїм майном»,

визначеного в першій статті Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, ця стаття зазначає, що кожна фізична чи юридична особа має право мирно володіти своїм майном і що ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в суспільних інтересах і на умовах, передбачених законодавством держави-учасниці та загальними принципами міжнародного права.

Розглядаючи справу Промислово-фінансового консорціуму «Придніпров'я» 1 лютого 2003 року Вищий господарський суд України виніс Ухвалу про визнання права власності та обов'язку вчинити певні дії. У цій справі Вищий господарський суд України визнав за необхідне застосувати практику ЄСПЛ у національному праві як інструмент тлумачення ЄКПЛ як частини національного права. Зокрема, Вищий господарський суд України посилався на рішення ЄСПЛ від 4 червня 2003 року «Стретч проти Сполученого Королівства» [9]. Суть вищезазначеного рішення суду полягає у визнанні недійсним договору, за яким покупець отримав майно в держави, а подальше позбавлення цього майна (на підставі порушення державним органом законодавства при укладенні договору) є неприпустимим. Проте Вищий господарський суд України не взяв до уваги цей аргумент, зазначивши, що «... застосування судами першої та апеляційної інстанцій ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішення Європейського суду з прав людини від 24 червня 2003 р. у справі «Стретч проти Сполученого Королівства» є безпідставним, оскільки ця стаття Протоколу стосується захисту майнових прав власника, а у зазначеному рішенні Європейського суду з прав людини зазначено, що місцевою адміністрацією було перевищено повноваження щодо позбавлення громадянина права продовжувати (продовжувати) договір оренди землі...» [10]. У лютому 2010 року Київський апеляційний господарський суд, розглядаючи справу про визнання права та передачу прав і обов'язків за договором, також застосував вищезазначене рішення ЄСПЛ у справі «Стретч проти Сполученого Королівства». Вирішуючи справу, Київський апеляційний господарський суд послався на рішення у справі «Стретч проти Сполученого Королівства», зазначивши, що «між позивачем і місцевою владою було укладено договір оренди. Після закінчення строку договору оренди позивач намагався реалізувати своє право на продовження договору оренди, але орган місцевого самоврядування повідомив, що попереднє рішення прийнято з перевищенням повноважень і не дозволяє заявнику реалізувати право за договором оренди земельної ділянки для продовження цього права» [11]. Таким чином, Апеляційний господарський суд не взяв до уваги, що при розгляді справи «Стретч проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ виходив з того, що право на продовження договору оренди має орендар. Суд також необґрунтовано витлумачив правову позицію ЄСПЛ щодо того, що право власності орендаря за договором оренди є «майном» у розумінні статті 1 Протоколу № 1 і застосовується до захисту прав власності [12, с. 57].

Саме постанови пленумів вищих судів зараз стали основним інструментом, за допомогою якого судова влада приводить судову практику застосування рішень ЄСПЛ до однаковості. Цікаво простежити еволюцію таких актів. Спочатку вони обмежувалися простим цитуванням статей Конвенції та підкресленням вимоги їх застосування. В якості прикладу подібної ранньої постанови можна привести Постанову Пле-

нуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року «Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції». Вона лише звертала «увагу судів на те, що при обґрунтуванні рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту...слід урахувати вимоги...статей 4, 6 Конвенції щодо необхідності додержання розумних строків тримання під вартою та положення, закріплені в практиці Європейського суду з прав людини» [13]. Подібні за змістом загальні посилання на Конвенцію та практику ЄСПЛ продовжували з'являтися в подальших постановках Пленуму, наприклад щодо судової практики у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи 2009 року [14].

Поступово від абстрактних посилань на практику ЄСПЛ, пленуми вищих судів перейшли до роз'яснення того яка конкретно практика маєтися на увазі і як саме її застосовувати. Мабуть першим роз'яснювальним актом подібного типу стала Постанова Пленуму Вишого адміністративного суду України від 25.06.2009 № 1 [15], що стосується судової практики розгляду спорів про статус біженця та інших пов'язаних питань. В цій постанові Пленум роз'яснив порядок застосування конкретних справ ЄСПЛ (наприклад, Сааді проти Італії) до конкретних обставин справ, пов'язаних з ймовірним порушенням конкретних прав людини в світлі українського міграційного законодавства. Подібним чином, в постанові від 17 жовтня 2014 року Пленум Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ роз'яснив проблематику дотримання розумних строків розгляду судами справ з посиланням на цілий ряд рішень ЄСПЛ, зокрема ухвалених проти України (Ромашов проти України, Дубенко проти України, Нечипорук і Йонкало проти України) [16].

Ймовірно завдяки частим згадкам практики ЄСПЛ в керівних та роз'яснювальних документах вищих судів, в українській практиці в останні роки спостерігається надмірне захоплення рішеннями Європейського суду. В Єдиному державному реєстрі судових рішень стало важко знайти хоч один судовий акт, який би не містив хоч одного посилання на якесь рішення Страсбургу. При цьому, такі посилання далеко не завжди відповідають суті справи, а почасти їх необхідність взагалі вкрай сумнівна, бо далеко не можна справа в судах піднімає складні питання прав людини, що вимагають звернення до Конвенції та її тлумачень. Тому часто такі посилання виглядають надуманими та штучними. Як правило, вони стосуються якихось процесуальних моментів, де банальні та очевидні твердження (на кшталт обов'язку суду бути неупередженим) наводяться з єдиною метою прив'язати до них якесь рішення Європейського суду з прав людини так, аби в рішенні містилася згадка Конвенції.

Таке надмірне цитування можна було б вважати даниною моді, проте надто часто ним підмінують реальне застосування практики ЄСПЛ. Цю небезпеку усвідомлюють як в Верховному Суді, так і в ЄСПЛ. Так, в 2019 році начальник відділу Департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи П. В. Пушкар та керівник Департаменту аналітичної та правової роботи ВСУ Р. Ш. Бабанли підготували спільну статтю, в якій відзначили таке: «на превеликий жаль, на сьогодні можна констатувати проблему із релевантним застосу-

ванням практики ЄСПЛ. Вона (ця проблема) проявляється у тому, що до певних правовідносин застосовуються рішення ЄСПЛ, які, просто кажучи, «не про те». Інколи це виявляється у використанні цитат з рішень ЄСПЛ, які були сформульовані Судом за принципово інших обставин або таких, які обґрунтовують інші правові висновки, яких досяг Суд. Часто можна побачити посилання на рішення ЄСПЛ без контексту самої норми Конвенції, яка має застосовуватися, або без самого фактичного контексту рішення. Довільне трактування таких цитат, які іноді не відображають саму правову позицію ЄСПЛ, закріплену у справі, досить часто має місце навіть без ознайомлення з повним текстом рішення ЄСПЛ. Таке застосування практики ЄСПЛ може призводити до того, що певна правова проблема хоча наче й вирішується відповідно до загальноєвропейських стандартів практики ЄСПЛ, однак насправді не враховує цілком протилежну ситуацію» [17].

Прикметно, що роз'яснення щодо необхідності більш коректного та уважного ставлення до застосування практики ЄСПЛ вбачаються і в роз'ясненнях судів нижчого рівня. Наведемо лише один приклад з багатьох, коли Апеляційний суд Одеської області роз'яснив, що «посилання на практику Європейського суду з прав людини повинно бути пов'язано з фактичними обставинами справи, а не обмежуватися переліком рішень Європейського суду з цитуванням окремих фрагментів» [18]. Цікаво, що продемонстрував це Одеський апеляційний суд на прикладі господарської справи щодо відчуження земельних ділянок з посиланням на справу «Стретч проти Сполученого Королівства» згадану вище. Зокрема, в роз'ясненні звертається увагу на той факт, що справа «Стретч проти Сполученого Королівства» стосувалася ситуації законного отримання особою майна від держави та продовження договору, що стало неможливим через помилку державного органу. В Україні ж суд обґрунтував посиланням на цю справу відмову у відчуженні майна, що було отримане незаконним шляхом, таким чином, викрививши не тільки практику ЄСПЛ, але й саме розуміння права власності за Першим протоколом до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Прикметно, що надаючи роз'яснення щодо застосування практики ЄСПЛ, вищі суди України самі не уникають помилок, за які вони піддають критиці своїх колег з судів нижчого рівня. В практиці Верховного Суду можна знайти всі ті самі помилки, зокрема некоректне тлумачення практики ЄСПЛ, або застосування практики ЄСПЛ тоді, коли фактичні обставини справи суттєво відрізняються.

Примітним у цьому контексті є Рішення Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 р., по справі № 265/6582/16-ц. В цьому рішенні Велика Палата на параграф 70 справи ЄСПЛ «Айдер та інші проти Туреччини», де той нібито вказав, що «відповідальність держави має абсолютний характер і об'єктивну природу, засновану на теорії соціального ризику. Держава може бути притягнута до відповідальності з метою відшкодування шкоди тим, хто постраждав від дій невстановлених осіб або терористів, коли держава визнає свою нездатність підтримувати громадський порядок і безпеку, або захищати життя людей і власність» [19]. Велика Палата процитувала цей фрагмент рішення так, наче це була позиція ЄСПЛ. Але ж цей фрагмент взятий з частини рішення, що стосувалася застосованого права, і становить собою цитати з турецької конституції [20]. Даний висновок не має взагалі ніякого відношення до

Європейської конвенції з прав людини. Тут можна побачити весь «типовий» набір помилок: використання *obiter dictum* замість *ratio decidendi*, механічне перенесення тексту зі справи ЄСПЛ до рішення українського суду, відсутність аналізу подібності фактичних обставин справ, некоректне цитування, тощо.

Неправильне застосування практики ЄСПЛ всіма судами від найнижчих, до самої Великої Палати Верховного Суду, очевидно, знижує ефективність впровадження в українському судочинстві конвенційних стандартів, виражених в практиці ЄСПЛ.

Про те наскільки складною є ситуація з імплементацією практики ЄСПЛ до практики українського судочинства свідчить те, що в окремих випадках українські суди роблять помилки при застосуванні навіть рішень ЄСПЛ, що містять прямі вказівки та рекомендації саме для України. Це помітно проявляється при перегляді справ за виключними обставинами за наслідками рішень ЄСПЛ. Така підстава перегляду справ за виключними обставинами встановлена процесуальними кодексами (ст. 423 ЦПК України, ст. 459 КПК України, ст. 361 КУпАП), і такий перегляд регулярно здійснюється Верховним Судом. Правова підстава для перегляду рішення за виключними обставинами після визнання ЄСПЛ порушення Україною своїх зобов'язань міститься у ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно з якою повторний розгляд у суді визнається одним із додаткових, індивідуальних заходів, поряд із відшкодуванням шкоди, що може відновити попередній правовий статус, який заявник мав до порушення ЄКПЛ (*restitutio in integrum*).

Проблемність інституту перегляду за винятковими обставинами за наслідками рішення ЄСПЛ проти України полягає вже в його обов'язковості. Проте з точки зору самого ЄСПЛ, перегляд справи на національному рівні далеко не є необхідною умовою для виконання та імплементації рішення. Це підтверджується Рекомендацією № R (2000) 2 Комітету міністрів державам-членам щодо повторного розгляду або повторного відкриття певних справ на національному рівні за рішеннями ЄСПЛ, в якій Комітет міністрів закликав держави-учасниці Конвенції забезпечити «адекватні можливості повторного розгляду справи» лише в окремих випадках, таких як триваючий негативний вплив рішення на національному рівні на жертву порушення, або наявність в національному рішенні таких процедурних недоліків, що ставлять під сумнів його легітимність [21].

Яскравим прикладом невірного застосування рішення ЄСПЛ під час перегляду національного судового рішення, що власне і призвело до винесення цього рішення ЄСПЛ, стала відома справа «Бочан проти України» (№ 2). В цій справі ЄСПЛ проаналізував ефективність перегляду справи за виключними обставинами на підставі рішення ЄСПЛ. Цей перегляд виник через рішення ЄСПЛ у справі «Бочан проти України» (№ 1), в якій ЄСПЛ встановив порушення ч. 1 статті 6 ЄКПЛ щодо права на справедливий суд в аспекті порушення принципу правової визначеності через те, що Верховний Суд України безпідставно змінив територіальну підсудність справи [22, с. 144].

Отримавши на руки рішення ЄСПЛ, заявниця звернулася до Верховного Суду за переглядом справи за виключними обставинами [23, с. 300]. Однак, їй було відмовлено, оскільки, на думку Верховного Суду, обставини справи не вимагали перегляду заяви. Водночас, в ситуації заявниці перегляд очевидно був необхідним, оскільки без такого перегляду її майнові права

не могли бути відновлені, тобто йшлося про ситуацію, згадану у вищезгаданій Рекомендації Комітету міністрів. Тож заявниця повторно звернулася до ЄСПЛ, що призвело до рішення у справі «Бочан проти України» (№ 2).

В цьому рішенні ЄСПЛ відзначив, що Верховний Суд України «грубо викривив» висновки ЄСПЛ, зокрема щодо того, що «Суд встановив, що рішення національних судів у справі заявниці були законними та обґрунтованими і що їй було присуджено відшкодування у зв'язку з порушенням гарантії щодо «розумного строку», а ці твердження є явно некоректними». Щодо цього ЄСПЛ зазначив, що «обґрунтування Верховного Суду України становило не просто інше розуміння правового документу. Суд вважає, що обґрунтування Верховного Суду України можна тлумачити лише як «грубе свавілля» або «відмову у правосудді» у тому розумінні, що викривлений виклад рішення 2007 року у першій справі «Бочан проти України» (*Bochan v. Ukraine*) призвів до руйнування намагань заявниці домогтися розгляду у рамках передбаченої національним законодавством процедури касаційного типу її майнових вимог на підставі рішення Суду у попередній справі» [24]. Через це ЄСПЛ встановив порушення частини 1 статті 6 ЄКПЛ щодо гарантії справедливого судочинства.

Як відзначив з приводу цієї справи програмний директор Української Гельсінської спілки з прав людини М. В. Щербатюк, проблема тут в тому, що ВСУ «фактично намагається самостійно тлумачити рішення Європейського суду», що «приводить до того, що є рішення ЄСПЛ проти України, які так і не виконуються. Приклад цієї справи є дуже яскравим, оскільки показує, відношення України до виконання рішень ЄСПЛ. Важливо, що рішення по цій справі прийняла Велика палата Європейського Суду, що є черговим «дзвіночком» українській владі щодо виконання її міжнародних зобов'язань» [25].

Слід відзначити, що наразі більшу частину навантаження Великої Палати Верховного Суду України становить саме перегляд справ за нововиявленими обставинами після ухвалення рішення ЄСПЛ. Так, в 2021 році з 238 справ про перегляд за нововиявленими або виключними обставинами, що перебували на розгляді ЄСПЛ, 185 справ розглядалися саме в порядку перегляду рішення ЄСПЛ [26, с. 20], тобто 77%. Ця цифра лишається високою. Так, в 2020 році це було 57 справ, що склали 63% навантаження Палати [27, с. 18], а в 2019–88% [28, с. 17].

Такий значний відсоток переглядів сумнівний, щонайменше, з точки зору процесуальної економії, але також і з точки зору забезпечення ефективної імплементації практики ЄСПЛ до українського законодавства, адже що більшим стає навантаження, то вищою стає ймовірність помилок, від яких, як ми бачили, не застрахована навіть Велика Палата Верховного Суду. Тож доцільним уявляється концентрувати зусилля не на кількості а на якості переглядів [29, с. 149].

Зрештою, здається, що подібну точку зору починає поділяти та підтримувати і сам ВСУ. Так, в постанові Великої Палати від 28 березня 2018 року № 2-428/11 зазначається, що «не може застосовуватися як захід індивідуального характеру на виконання рішення ЄСПЛ перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами за пунктом 2 частини третьої статті 423 ЦПК України у випадках, якщо встановлені ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань:

– повинні бути усунуті лише шляхом життя заходів загального характеру;

– не стосуються особи, яка подала заяву про перегляд судових рішень;

Стосуються лише тривалості розгляду даної справи чи тривалості невиконання ухвалених у ній судових рішень» [30].

Можна зауважити, що у великій кількості справ саме приречення справедливої сатисфакції ЄСПЛ забезпечує відновлення порушених прав, і, отже, новий судовий розгляд на національному рівні є непотрібним. Наприклад, після визнання ЄСПЛ порушення розумного строку судового розгляду чи гласності судового розгляду відновлення провадження на національному рівні не вимагається. Водночас практика ЄСПЛ проти України та подальші рішення Верховного Суду свідчать, що у разі порушення таких гарантій, як право на справедливий суд, рівність сторін, незалежність та неупередженість суду, доступ до суду, або такі основні права, як право на приватне та сімейне життя або право на мирне володіння майном, перегляд за винятковими обставинами може бути необхідним для забезпечення *restitutio in integrum*.

Виглядає так, що в самому Верховному Суді України існують різні думки відносно ефективності перегляду справ на національному рівні як інструменту імплементації рішень ЄСПЛ. Як відзначив відомий фахівець в європейському праві прав людини та суддя Верховного Суду України. А. П. Бущенко, цей диспут не вщуає не тільки в Верховному Суді, але й в самому ЄСПЛ. Деякі з суддів схиляються до думки, що виявлені ЄСПЛ порушення в судовій практиці можна виправити лише через повторний перегляд справ. Інші вважають за достатнє обмежитись констатацією порушення в рішенні ЄСПЛ без повторного перегляду. І питання тут не в тому який спосіб має перемагти, а в досягненні справедливого балансу, що забезпечить би підвищення ефективності імплементації практики ЄСПЛ в діяльності українських судів [31].

Висновки. Українська судова практика розвивається в бік все активнішого використання практики ЄСПЛ. Якщо до 2006 року посилання на рішення Страсбургу в судах були рідкісною екзотикою, то після ухвалення відповідного закону ці рішення все активніше проникають в діяльність українських судів. Основним інструментом їхнього впровадження лишаються акти вищих судів, такі як постанови пленумів. Посилання в цих постановках на практику ЄСПЛ стають все більш розлогими та конкретними, розвиваючись від абстрактних згадок необхідності використовувати практику Європейського суду з прав людини як джерело права до доволі докладних описів рішень в конкретних справах. Основні проблеми в застосуванні практики ЄСПЛ в українських судах полягають в формалістичному цитуванні без необхідності, та недостатньому розумінні судами цієї практики, що призводить до помилкового тлумачення і використання рішень Європейського суду з прав людини. Визнавши авторитет та необхідність практики ЄСПЛ, суди мають тепер докласти зусиль з її повноцінного та свідомого використання.

Література:

1. Звіт за результатами громадського моніторингу застосування Верховним Судом практики Європейського суду з прав людини / Програма USAID реформування сектору юстиції «Нове правосуддя»; Громадська організація «Інститут прикладних гуманітарних досліджень». Харків, 2019. 59 с.
2. Буromенський М. В., Сердюк О. В. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних

- свобод та практики Європейського суду з прав людини. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/7/390506.pdf> (дата звернення: 12.02.2022).
3. Москвич Л. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику національних судів. *Наукове життя*. 2014. Вип. 27. С. 32–37.
  4. Лященко Р. Д., Добровінський М. М. Тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі сучасних концепцій праворозуміння. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 361–365.
  5. Кретова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 20 с.
  6. Христова Г. О., Трало Ю. В., Буряковська К. О. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи. Харків, Право, 2020. 301 с.
  7. Каравацька С. Б. Інтерпретаційна практика Європейського суду щодо міжнародних договорів із прав людини: особливості, принципи та методи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 214–219.
  8. Монаско А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Юридична газета*. 2020. № 8(714). <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 14.26.2022).
  9. *Stretch v. the United Kingdom*, заява № 44277/98, рішення від 24.06.2003.
  10. Шеїн К. Крок до справедливого судочинства. *Юридична газета онлайн*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/krok-do-spravedlivogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 23.02.2022).
  11. Гончарук М., Литвинець Л. Застосування рішень Європейського суду з прав людини в судовій практиці: проблеми інтерпретації. URL: https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviy_praktitsi_problemi_interpretatsii/ (дата звернення: 23.02.2022).
  12. Мирошніченко А. М. Значення рішення Європейського суду з прав людини у справі «Стретч проти Сполученого Королівства» для оцінки правових наслідків порушення процедури відчуження державних та комунальних земель. *Право України*. 2016. № 1. С. 55–62.
  13. Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 6.
  14. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1.
  15. Про судову практику розгляду спорів щодо статусу біженця та особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, примусового повернення і примусового видворення іноземця чи особи без громадянства з України та спорів, пов'язаних із перебуванням іноземця та особи без громадянства в Україні. Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 25.06.2009 № 1.
  16. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11.
  17. Пушкар П., Бабанли Р. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. *Судебно-юридическа газета. Блог*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi?fbclid=IwAR2m3m2PqB01gYSQFyFkgLbk2IVPTvbDJOVaGNRYOupOocFJBuMKmLRgBo> (дата звернення: 10.05.2022).
  18. Посилання на практику Європейського Суду з прав людини повинно бути пов'язано з фактичними обставинами справи, а не обмежуватися переліком рішень Європейського Суду з цитуванням окремих фрагментів. URL: https://court.gov.ua/sud1590/Implementaciya/posilannya_na_praktiku (дата звернення: 10.05.2022).
  19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2019 по справі № 265/6582/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86310215> (дата звернення: 13.05.2022).
  20. *Ayder and Others v. Turkey*. App. No 23656/94, Judgment of 8 January 2004. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,414d84864.html> (дата звернення: 13.05.2022).
  21. Рекомендація N R(2000)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини».
  22. Машевська А. П. Межі судової дискреції у практиці Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2018. № 3 (2 частина). С. 140–148.
  23. Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України : Колективна монографія / за заг. ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. Київ : ВД «Дакор», 2021. 478 с.
  24. Справа «Бочан проти України (№ 2)» (Заява № 22251/08).
  25. 97-річна бабуся двічі принизила Верховний суд України в Європейському Суді. URL: <https://helsinki.org.ua/en/articles/97-year-old-woman-abused-on-two-occasions-the-supreme-court-of-ukraine-in-the-european-court-4/> (дата звернення: 17.06.2022).
  26. Верховний Суд. Аналіз стану здійснення правосуддя Великою Палатою Верховного Суду у 2021 році. Київ, 2022.
  27. Верховний Суд. Аналіз стану здійснення правосуддя Великою Палатою Верховного Суду у 2020 році. Київ, 2021.
  28. Верховний Суд. Аналіз стану здійснення правосуддя Великою Палатою Верховного Суду у 2019 році. Київ, 2020.
  29. Машевська О. П. Погляд на Верховний Суд у ретроспективі. *Актуальні проблеми публічного права: Збірник тез Всеукраїнської наукової інтернет-конференції присвяченої 120-річчю університету* (24–26 квітня 2018 р., м. Київ, Україна). Київ, 2018. С. 146–161.
  30. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.03.2018 по справі № 2-428/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73304966> (дата звернення: 15.05.2022).
  31. Arkadii Bushchenko Gave an Account of the Supreme Court's Case Law on the Review of Decisions of National Courts Following the ECtHR Judgment. URL: <https://court.gov.ua/eng/supreme/pres-centr/news/1202912/> (дата звернення: 17.06.2022).

Huliam U. The implementation of practice of the European Court of Human Rights by the Ukrainian Judiciary

Summary. The article is devoted to the actual problem of implementing the practice of the European Court of Human Rights in the activity of Ukrainian courts. The European Court of Human Rights has repeatedly called itself the "guardian of the Convention", but detecting violations is not an end in itself for it. Its main purpose, according to Article 19 of the ECHR, is to "ensure compliance by the High Contracting Parties with their obligations", that is, to help states in the practical implementation of the Convention. When resolving conflict situations, the Court examines the state of human rights compliance and provides states with valuable guidance on how to improve it. Since the convention system itself is constantly developing, its implementation in the state legislation cannot be perceived as a one-time implementation act. In order for the Convention to be effective, the continuous work of the entire state apparatus for the day-to-day provision of human rights is necessary in accordance with the requirements of the time and current opportunities. This is impossible without taking into account the practice of the Court at the national level.

One of the main areas of application and implementation of decisions of the European Court of Human Rights is the activity of national courts. The article emphasizes that Ukrainian courts are making significant efforts to apply the practice of the ECtHR and bring their practice into line with the decisions of the ECtHR. This process is developing thanks to the guidelines of the higher courts of Ukraine, embodied in the resolutions of plenums, explanatory letters and other documents. References to ECtHR decisions have become the norm in Ukrainian court decisions.

At the same time, the article states that the application of the practice of the European Court of Human Rights by Ukrainian courts remains largely formal, which stands in the way of the full implementation of the European Convention on

Human Rights and decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine. Even the Supreme Court of Ukraine makes gross mistakes in using the decisions of the Strasbourg Court, which leads to the appearance of new cases and new decisions of the ECtHR against Ukraine. These shortcomings are caused by the insufficient quality of application of ECtHR decisions, the inability of courts to distinguish the ratio decidendi of ECtHR decisions, as well as the lack of official translations of most ECtHR decisions. The article concludes that the Ukrainian courts are sufficiently aware of the value of the practice of the ECHR and the need for more active efforts to correctly apply the practice of the ECHR by Ukrainian courts.

Key words: implementation, European Convention on Human Rights, ECtHR, judiciary, court decision.